

UMEÅ UNIVERSITET

Dnr FS 1.5-1258-21:
Ert dnr U2021/02459

Utbildningsdepartementet
u.remissvar@regeringskansliet.se

Umeå universitets yttrande på Papper, poddar och... Pliktmateriallagstiftning för etttryggt källmaterial. Betänkande av pliktmaterialutredningen (SOU 2021:32)

Regeringskansliet (Utbildningsdepartementet) har inbjudit Umeå universitet att yttra sig över SOU 2021:32 Papper, poddar och... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial. Betänkande av pliktmaterialutredningen. Rektor har fastställt yttrandet. I beredningen av ärendet av yttrandet har synpunkter inhämtats i ett internt remissförfarande genom biblioteksstyrelsen vid Umeå universitet.

Kort sammanfattning

Umeå universitet är positivt till en ny moderniserad pliktmateriallagstiftning som är teknikneutral och har ett fokus på pliktmaterial som demokratisk resurs och dess betydelse för forskning.

Utredningens har fokus på insamling och bevarande, men för att lagstiftningen ska bli komplett och tjäna sitt syfte måste tillgänglighetsfrågorna också lösas. Nuvarande förslag leder här till inläsningar av det digitala och begränsad tillgång till det tryckta materialet, vilket är mycket bekymmersamt både för nuvarande och framtida forskning.

Det är därför av yttersta vikt att vidare utreda legal användning av digitalt pliktmaterial. Vidare är det av värde att även fortsättningsvis ha en geografisk spridning av antalet bibliotek som mottar pliktleveranser för att säkerställa regional tillgång till tryckt material.

Allmänt

Umeå universitet är positivt till en ny moderniserad pliktmateriallagstiftning, med fokus på pliktmaterial som en demokratisk resurs och dess betydelse för forskning. Utredningen behandlar en rad viktiga frågor och föreslår nya insamlingsmetoder som är teknikneutrala och bättre speglar dagens, och förhoppningsvis morgondagens, medielandskap. Utredningens förslag ger mycket bättre förutsättningar för själva insamlingen av pliktmaterial rent generellt, men konsekvenserna av

UMEÅ UNIVERSITET

Dnr FS 1.5-1258-21:
Ert dnr U2021/02459

begränsningar i antal pliktbibliotek vad gäller det tryckta materialet är oroande.

Vidare är det positivt att utredningen tagit ett helhetsgrepp och i betänkandet föreslår *en* lag. Nuvarande lagstiftningar har kompletterats successivt under åren, vilket varken gynnar helhetssyn eller stringens. Att i längden skilja på tryckt och elektronisk pliktinsamling är inte meningsfullt. Att, utifrån ett hållbarhets- och ett rationalitetsperspektiv, sammanföra och renodla intentionen med nuvarande lagar är därför önskvärt och ett steg i rätt riktning.

Bevarandet för samtida och framtida behov lyfts med all rätt fram som den bärande grundtanken. Lagstiftning i enlighet med betänkandet ger tillgång till ett större forskningsmaterial då mer material kommer att omfattas. Insamling för bevarande och tillgängliggörande av pliktmaterial är emellertid två sidor av samma mynt. Insamling utan tillgängliggörande är av begränsat värde. Utredningens uppdrag har fokus på insamling och bevarande, men för att lagstiftningen ska bli komplett och tjäna sitt syfte måste tillgänglighetsfrågorna också lösas. Nuvarande förslag leder här till inlåsnings av det digitala och begränsad tillgång till det tryckta materialet, vilket är mycket bekymmersamt både för den demokratiska tillgängligheten och nuvarande och framtida forskning. Det måste säkerställas att forskare och allmänhet, oavsett geografisk placering, på ett rationellt och hållbart sätt kan ta del av pliktinsamlat material.

Bakom förslagen i betänkandet kan anas ett perspektivskifte gällande strukturen i det svenska biblioteksväsendet. Den rådande grundtanken med samverkan mellan relativt många stora och likställda parter kring mediaförsörjning och metadata utmanas och ersätts på sikt av en organisation med en pliktansvarig myndighet. Detta är en omställning som kommer att ta tid och en process som måste finansieras. Kungliga bibliotekets roll behöver stärkas och erhålla de resurser som krävs. Nya former för samverkan med både djup och bredd måste utarbetas.

Tillgängliggörande av digitalt material

Digitalt källmaterial regleras idag av upphovsrätt och dataskyddsförordningen. Tillgängliggörande av sådant material är idag mycket begränsat och görs i de fall det ö h t förekommer genom avtalslicenser, vilket också är det utredningen föreslår för framtiden (s 343). Väljer man enbart den vägen kommer kostnaderna att vara betydande för såväl högskole- som folkbiblioteken. Frågan borde därför analyseras ur ett bredare perspektiv då kostnaderna kan bli stora, inte minst för de sistnämnda. För den breda allmänheten kan tillgången till materialet bli mycket begränsad, i värsta fall bara tillgänglighet via Kungliga bibliotekets särskilda terminaler i Stockholm. Det är därför av yttersta vikt att vidare utreda legal användning av digitalt pliktmaterial och en långsiktigt hållbar finansiering av avtalslicenser.

UMEÅ UNIVERSITET

Dnr FS 1.5-1258-21:
Ert dnr U2021/02459

Även för forskning är avtalslicenser en svårframkomlig väg till tillgängliggörande av viktigt källmaterial med ekonomiska och praktiska hinder. Svårigheten att få tillgång till svenskt källmaterial är ett reellt hot mot den fria forskningen, inte minst när det gäller den datadrivna forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap. Det är av yttersta vikt att tillgänglighetsfrågan löses för nuvarande och framtida forskning. Det skulle också rimma väl med statens ambitioner att stödja övergången till öppen vetenskap.

När det gäller tillgänglighet är dataskyddsåtgärder viktigt men här föreslår utredningen också en aktiv övervakning av låntagare som tar del av publicerat svenskt material. Det digitalt lagrade pliktmaterial ska endast vara åtkomligt för registrerade användare. Vid registreringen ska användaren identifiera sig och användningen ska loggas så det ska gå att spåra vem som använt materialet. (s. 29, 310, 314-315) Även om kontrollen görs i skyddssyfte är varje tendens till kontroll och registrering av biblioteksanvändning och läsning oroande och bör inte implementeras.

Tillgängliggörande av tryckt material

För Umeå universitet har pliktexemplarleveranserna inneburit att universitetsbiblioteket under lång tid kunnat bygga upp ett stort och brett bestånd av svensk utgivning. Detta har varit och är alltjämt en förutsättning för, framför allt, humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning och utbildning på lärosätet och en nationell tillgång.

I dagsläget utgör pliktexemplaren utan tvekan stommen i det svenska förvärvet och i händelse av att lagstiftningen ändras enligt föreliggande utredning kommer universitetsbiblioteket att behöva bygga upp en ny struktur för att säkra mediaförsörjning av svenskt tryck och universitetet finansiera densamma. Detta låter sig naturligtvis göras men kommer sannolikt att innebära en avsevärt snävare förvärvsprofil då utgivning vid sidan om de stora förlagen kommer att vara svår att införskaffa. En sannolik konsekvens av en minskning från dagens sju exemplar till ett nationalexemplar och ett reservexemplar är alltså att färre bibliotek än idag kommer att ha tillgång till tryckta exemplar av läromedel, svensk poesi, egenutgiven fack- och skönlitteratur, tidskrifter och vardagstryck för att bara lyfta några exempel.

Umeå universitetsbibliotek gör ett urval i pliktleveranserna baserat på principer som kontinuerligt tagits fram i dialog med institutioner och enheter, och som utgår från forskningens behov. Under alla år har ett särskilt ansvar tagits för Norrland och samisk utgivning. Detta, och också det långt senare tillkomna urvalskriteriet gällande de officiella minoritetsspråken, kommer att bli mycket tids- och resurskrävande att bibehålla utan pliktleveranser. Till vissa delar är det till och med svårt att se att det är görbart.

UMEÅ UNIVERSITET

Dnr FS 1.5-1258-21:
Ert dnr U2021/02459

Umeå universitet befarar att en konsekvens av pliktmaterialutredningens betänkande är att just tillgången på tryckt svenskt material avsevärt försämras med enbart två exemplar. På Lunds universitet måste en avvägning mellan bevarandet och behovet av fjärrlån göras. Rimligtvis kommer man att, med utgångspunkt i att bevarandet väger tyngst (s. 346), väga risken för slitage och förluster mot varje fjärrlåneförfrågan och mycket restriktivt medge fjärrlån av reservexemplaret. I betänkandet finns förslag om att den elektroniska förlagan också ska omfattas av pliktlagen. Detta är mycket bra men i dagsläget finns ingen möjlighet att tillgängliggöra den som en ersättning för tryckta pliktexemplar av upphovsrättsliga skäl. Med avtalslicenser finns också frågetecken, inte minst av ekonomisk karaktär. I ljuset av detta skulle en decentraliserad tillgång till tryckt svenskt material alltså vara befogad.

Utredningen bedömer att de bibliotek som förlorar plikten visserligen får ökade kostnader för inköp, men att man genom att inte längre ha hanteringskostnaderna uppnå kostnadsneutralitet totalt sett (s. 384-385). Det är ett något snävt synsätt som inte tar hänsyn till de stora investeringar som gjorts under mycket lång tid av de pliktmottagande universiteten i kompetens och inte minst lokaler, investeringar för att kunna ta ansvar för material till svensk forskning och allmänhet i en mycket bredare kontext än bara det egna universitetet. Omställningskostnaderna är här bristfälligt analyserade. De huvudsakliga invändningarna är dock inte ekonomiska utan handlar om hur vi bygger samlingar nationellt med pliktmaterial som kan nyttjas av alla.

Umeå universitetsbibliotek är ett offentligt finansierat bibliotek som, även om det i första hand är ett bibliotek för högre utbildning, också är till för allmänheten. Biblioteket har en central roll i regionen. Detta gäller både lokalt i Umeå kommun, men också i Västerbotten och i övriga Norrland. Som ett komplement till de kommunala biblioteken har, genom pliktleveranserna, ett mycket brett utbud av svensk litteratur och övrigt svenskt tryck varit tillgängligt i regionen. Förutom möjligheten att som låntagare direkt använda beståndet finns en väl utbyggd fjärrlåneverksamhet som nyttjas både regionalt och nationellt.

Att bygga samlingar av visst material utan pliktleveranser kommer, som ovan nämnts, att vara i stort sett omöjligt. Det som vardagstrycket, sådant som ges ut av föreningar, politiska partier m. fl., kommer inte att kunna köpas på en marknad. Sådant material har stor betydelse för forskning, men även för en intresserad allmänhet och det offentliga samtalet i stort.

Tillgängligheten från pliktbibliotekens stora svenska samlingar av tryckta böcker för fjärrlån kommer sannolikt att begränsas till ett enda exemplar (Lunds) då Kungliga bibliotekets material bara är tillgängligt för läsesalslån. Det nationella fjärrlånesystemet kommer att urholkas när den samlade resursen minskas. De nuvarande pliktbiblioteken kommer

UMEÅ UNIVERSITET

Dnr FS 1.5-1258-21:
Ert dnr U2021/02459

sannolikt att fokusera snävare på det egna universitetets profil och behov vid inköp än det samlingsbyggande som görs idag med hjälp av plikt-exemplar. Detta gör sammantaget att tillgången till tryckta exemplar centraliseras och tillgängligheten likaså. En risk som också föreligger är att de stora universitetsbiblioteken, som tidigare erhållit tryckta pliktexemplar, inte kommer att ha samma självklara ansvar och roll i den nationella mediaförsörjningen.

Sett ur ett regionalt perspektiv är de negativa konsekvenserna av centrereringen till Stockholm och Lund något som man bör ta hänsyn till. Avståndet kommer att bli större till visst tryckt material som inte kan köpas in eller fjärrlånas och därmed tillgängligheten, inte minst i den norra delen av Sverige. Det skulle därför vara av värde att även i fortsättningen behålla ett bibliotek som erhåller pliktleveranser i norra Sverige.

Yttrandet har fastställts av rektor Hans Adolfsson efter föredragning av överbibliotekarie Mikael Sjögren.

Hans Adolfsson
Rektor

Expedieras till
Överbibliotekarien
Biblioteksstyrelsen